

УДК 387.18

**СОЦІАЛЬНА АДАПТАЦІЯ СТУДЕНТІВ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ В УМОВАХ ДІЯЛЬНОСТІ
СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИХ СЛУЖБ**

Слозанська Ганна Іванівна
м. Тернопіль

У статті розкрито трактування суті поняття «соціальна адаптація» студентів; висвітлено типи, стадії входження студента в нове освітнє середовище; здійснено аналіз наукових праць з проблеми дослідження; визначено мету, завдання соціально-психологічної служби вищого навчального закладу та її роль у процесі соціальної адаптації студентів; розкрито особливості та етапи цього процесу; схарактеризовано штат соціально-психологічної служби; проаналізовано особливості роботи соціально-психологічних служб вищих навчальних закладів України.

Ключові слова: соціально-психологічна служба, суб'єкти освітнього процесу, соціальна адаптація, освітнє середовище.

Постановка проблеми. Модернізація вищої освіти

України, покращення її якості, посилення співпраці державних органів і бізнесу з вищими навчальними закладами, поєднання освіти з наукою та виробництвом з метою підготовки конкурентоспроможних фахівців для високотехнологічного та інноваційного розвитку країни, самореалізації особистості, забезпечення потреб суспільства, ринку праці та держави вимагає впровадження нових технологій у навчально-виховний процес вищого навчального закладу. До таких технологій ми відносимо технологію соціально-психологічного супроводу учасників освітнього процесу на всіх його етапах. Найважливішу роль у впровадженні цієї технології покликана відігравати соціально-психологічна служба вищого навчального закладу. Ефективність її функціонування в структурі вищого навчального закладу в значній мірі залежить від того, якою мірою діяльність цієї служби відповідатиме потребам учасників освітнього про-

цесу. Саме це обумовлює актуальність досліджень потреб академічної спільноти у соціально-психологічних послугах в межах вищих навчальних закладів України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам діяльності соціальних служб присвячені роботи вітчизняних і закордонних авторів, серед яких слід відзначити роботи А.Асмолова, О.Безпалько, І.Бичко, В.Войтенко, О.Іванової, Е.Еріксон, В.Кикоть, Т.Пантелєєвої, Ш.Рамон, Е.Студьонова, Є.Холостова, М. Фірсова та інших авторів. У той же час слід зазначити, що роботи, присвячені аналізу особливостей діяльності соціально-психологічної служби вищого навчального закладу, ставлення до неї, а також потреб академічної спільноти у її послугах майже відсутні. Немає досліджень у вітчизняній теорії і практиці педагогічної науки присвячених проблемам соціальної адаптації студентів в умовах діяльності соціально-психологічних служб вищих навчальних закладів.

Соціальна адаптація студента, а особливо першокурсника, в умовах діяльності соціально-психологічних служб вищих навчальних закладів є актуальною через психологічні особливості юнацького віку. Для цього віку характерною є ідея самопізнання та самовизначення, пошук життєвих цінностей, професійного самовизначення, також зміна звичного середовища на нове. Частими є випадки, коли студент не знає, до кого звернутися в ситуації міжособистісних конфліктів, неможливості налагодити контакт з однокурсниками, психоемоційного стресу. Саме тому надзвичайно важливого значення набуває у роботі із такими студентами діяльність соціально-психологічної служби вищого навчального закладу.

Формулювання мети статті – вивчення особливостей соціальної адаптації студентів в умовах діяльності соціально-психологічних служб вищих навчальних закладів.

Виклад основного матеріалу. Проблема соціальної адаптації людей різних вікових категорій є однією із найбільш актуальних на сьогоднішній день не лише для соціальних та психологічних наук, а й для суспільства в цілому. Безперечно, науковці намагаються досліджувати явище соціальної адаптації в теоретичному плані, виявляючи основні ознаки зазначеного процесу, аналізуючи та розкриваючи різні фактори, що впливають на процес соціальної адаптації особистості. Зокрема, питанням соціальної адаптації особистості присвячені праці В.Агеєва, А.Бондаренко, Л.Бороздіної, А.Кавалерова, О.Молчанова, В.Фролькис, у дослідженнях яких розкриваються рівні та передумови соціальної адаптації людей при входженні в нове середовище.

Немає і в науковій літературі єдності щодо визначення поняття «соціальна адаптація». Так, «соціальна адаптація» трактується як процес пристосування індивіда до зміненого соціального середовища (В.Зінченко) [2, с.347]; як взаємозумовлений процес пристосування індивіда до соціального середовища і пристосування суспільства до потреб особистості через їх задоволення (Л.Тюптя) [5, с.310].

У науковій літературі високремлено такі типи соціальної адаптації:

- конструктивний (характеризується оптимальним пристосуванням людей у будь-яких умовах). В якості домінуючих виступають потреби і чітка життєва позиція;
- захисний (визначається в цілому адекватним пристосуванням) на перший план висувують потреби в захисті власного «Я», він пристосовується за рахунок себе і може себе захистити;
- активно-агресивний, характеризує вину за власні труднощі приписують зовнішнім обставинам «винен не я». Вони характеризуються агресивністю і неадекватністю сприйняття дійсності;
- пасивний – визначає пасивність, жалість до самого себе, депресію, безініціативність [3, с.256].

У процесі соціальної адаптації індивід проходить такі стадії: початкову (знайомство, яка характеризується через

вимоги середовища або групи); стадію терпимості (я не хочу, але треба); акомодатії (прийняття правил поведінки в соціальному середовищі або групі) та асиміляції (повне прийняття тих правил поведінки, які пред'являє група) [3, с.278].

Актуальності процес соціальної адаптації набуває в умовах зміни середовища життєдіяльності, насамперед на початкових етапах навчання юнаків і дівчат у вищих навчальних закладах. Вони вимагають від молодшої людини активації механізмів адаптації і часто призводять до стану психологічного перенапруження. Так, доведено, що формування нового стереотипу поведінки протягом першого року навчання призводить до дезадаптаційного синдрому у 35-40% першокурсників. Будь-які істотні зміни в навчальному процесі, особливо несподівані, можуть ускладнити і без того непрості механізми пристосування. Тут істотний вплив на хід процесів соціальної адаптації студентів мають такі чинники, як ставлення до обраного фаху, професійне спрямування, особистісне самовизначення, система ціннісних орієнтацій, індивідуально-типологічних особливостей тощо.

Полегшити процес входження першокурсника в нове середовище вищого навчального закладу покликана соціально-психологічна служба. Вона забезпечує умови для розвитку суб'єктного потенціалу особистості, більш адекватного усвідомлення молодію людиною шляхів свого особистісного і професійного розвитку в період навчання у вищому навчальному закладі, підвищення власної психологічної стійкості у подоланні різних труднощів. Наявність та функціонування соціально-психологічної служби вищого навчального закладу є одним із свідчень високого рівня розвитку вищої освіти в країні.

Адаптація студентів до навчання у вищому навчальному закладі має свої особливості. Входження молодих людей у систему навчання у ВНЗ, набуття ними нового соціального статусу вимагають від них вироблення нових способів поведінки, дозволяють їм найбільшою мірою відповідати йому. Такий процес пристосування може проходити досить тривалий час, що може викликати у людини перенапруження як на психологічному, так і на фізіологічному рівнях, внаслідок чого у студента знижується активність, і він не може не тільки виробити нові способи поведінки, але і виконати звичні для нього види діяльності.

З метою полегшення процесу адаптації студентів до навчання у вищому навчальному закладі популяризується ідея створення соціально-психологічної служби. За останні роки Міністерство освіти і науки України видало ряд нормативно-правових документів, які істотно мають вплинути на розвиток соціально-психологічної служби. Серед них: «Положення про психологічну службу системи освіти України» та «Типове положення про центри практичної психології і соціальної роботи».

Необхідність соціально-психологічної служби у вищому навчальному закладі не викликає сумніву. Основні її завдання тісно пов'язані з підготовкою висококваліфікованого фахівця, що не лише володіє необхідним обсягом теоретичних знань, практичних умінь та навичок, а й має необхідні професійно значущі особистісні якості, котрі дають йому змогу успішно адаптуватися до майбутньої професійної діяльності, прагнути фахового й особистісного самовдосконалення, тобто бути професіоналом, що не зупиняється у своєму розвитку.

Основними напрямками роботи соціально-психологічної служби у ВНЗ, на думку Н.Чепелевої, є: психопрофілактична робота серед студентів та викладачів, психодіагностична робота серед студентів, психокорекційна робота серед студентів, консультативна робота на замовлення студентів та викладачів, просвітницька робота з роз'яснення актуальних проблем та методів психології, групова тренінгова робота [6, с.28].

Основними завданнями соціально-психологічної служби ВНЗ є: соціальна адаптація, соціально-психологічна

підтримка та супровід студентів у професійному розвитку. Э.Зеєр співвідносить вирішення завдань соціально-психологічної служби з етапами професійного навчання: адаптацією, інтенсифікацією та ідентифікацією [4, с.249].

На етапі адаптації (перший курс) – завдання ВНЗ полягає у наданні допомоги студентів в соціальній адаптації до нових умов життєдіяльності. Діяльність соціально-психологічної служби, на цьому етапі, полягає у діагностиці готовності до навчально-пізнавальної діяльності, визначення мотивів навчання, ціннісних орієнтацій, соціально-психологічних установок; наданні допомоги в розвитку учбових умінь і регуляції своєї життєдіяльності; соціально-психологічній підтримці першокурсників у подоланні труднощів самостійного життя і вибудовуванні комфортних взаємин з однокурсниками і педагогами; консультуванні першокурсників, що розчарувалися у вибраній спеціальності; корекції професійного самовизначення при компромісному виборі професії.

На відносно благополучному етапі інтенсифікації (другий і третій курси) функції соціально-психологічної служби зводяться до діагностики особистісного й інтелектуального розвитку, наданню допомоги у вирішенні проблем, що виникають у взаєминах з однолітками і педагогами, а також у суто особистих стосунках. Відповідно, тут необхідні технології розвиваючої діагностики, психологічного консультування, корекції особистісного й інтелектуального профілів.

На етапі ідентифікації (четвертий і п'ятий курси) завдання соціально-психологічної служби полягають «у фінішній діагностиці професійних здібностей, допомозі в знаходженні професійного поля реалізації себе, підтримці в знаходженні сенсу майбутньої життєдіяльності. Головне – допомогти випускникам професійно самовизначитися і знайти місце роботи» [4, с.238].

Особливо нагальною постає проблема створення соціально-психологічних служб у технічних вищих навчальних закладах, особливо в тих, де немає кафедри соціальної роботи, або психології. Проте у студентів цих вищих навчальних закладів такі ж самі проблеми, як і у студентів гуманітарного профілю. Більше того, можливо, саме в технічних ВНЗ соціально-психологічна служба найпотрібніша, оскільки якщо студент-гуманітарій в умовах її відсутності може звернутися по консультацію до викладача, то студенти технічних ВНЗ цього позбавлені.

Особливу увагу слід приділити штату соціально-психологічних служб вищих навчальних закладів. Так, на постійних посадах мають працювати керівник та координатор служби. В обов'язки першого входить організація якісної діяльності служби та підбір кадрів для безпосередньої практичної діяльності.

Робота координатора полягає саме в координації співпраці клієнт-консультант чи група-тренер. Також у його обов'язки входить рекламна діяльність служби, інформаційні повідомлення про основні заходи тощо.

У штат соціально-психологічної служби мають входити також кваліфіковані соціальні працівники та психологи. Вважаємо за необхідне залучення студентів та інших працівників вищого навчального закладу до роботи соціально-психологічної служби.

Діяльність соціальних працівників та психологів соціально-психологічної служби полягає у:

- роботі із студентами: консультування, діагностика (індивідуальна та групова), тренінги соціально-психологічної спрямованості (спрямовані на формування певних навичок і умінь, таких як навички партнерського спілкування та навички впевненої поведінки); тренінги особистісної спрямованості (спрямовані на коригування внутрішніх станів); проведення тематичних тижнів (антитютюновий, проти наркотиків, імідж навчального

закладу); проведення "круглих столів" та конференцій зі студентами та аспірантами інших ВНЗ;

- роботі з викладачами та кураторами: школа психологічної майстерності (тренінги ефективної взаємодії зі студентами, проведення спільних заходів з групою, тренінг ефективних комунікацій); розбір важких ситуацій; тренінг розвитку адаптаційних можливостей студентів і підвищення групової згуртованості;
- роботі з батьками (батьківська академія): індивідуальні консультації з проблемами дітей; розбір важких ситуацій [1, с.94].

Аналіз вітчизняного досвіду функціонування соціально-психологічних служб у вищих навчальних закладах України свідчить про ефективну діяльність такої служби в Дніпропетровському національному університеті, Луганському національному університеті імені Тараса Шевченка, Харківському національному педагогічному університеті ім. Г.Сковороди, Вінницькому державному технічному університеті, Київському національному економічному університеті та інших.

Основними завданнями соціально-психологічної служби цих вищих навчальних закладів є:

- підвищення стресостійкості, психологічної культури студентів та співробітників, особливо, у сфері навчання та міжособистісного спілкування;
- соціально-психологічна допомога в соціальній адаптації до мінливих соціально-економічних умов життя;
- проведення виявлення основних проблем учасників освітнього процесу і визначення причин їх виникнення, шляхів і засобів їх вирішення;
- сприяння особистісному, інтелектуальному та професійному становленню студентів в процесі навчання у ВНЗ;
- створення соціальних, психологічних, педагогічних та професійних умов для забезпечення творчого розвитку особистості студентів, які є основою для формування власної професійної кар'єри, саморозвитку і самореалізації їх особистісного та професійного потенціалу.

Співробітники соціально-психологічної служби несуть відповідальність за: своєчасне і якісне виконання завдань; збереження професійної таємниці, нерозповсюдження відомостей, отриманих в результаті діагностичної, консультативної та інших видів діяльності; невиконання або неналежне виконання покладених обов'язків відповідно до вимог трудового законодавства.

Висновки. Перелік вищих навчальних закладів, де вже організована і діє соціально-психологічна служба, дуже великий. Є університети та інститути, в яких служба лише починає працювати, є такі, що працюють над створенням її проекту, а є й такі, де тільки виникає думка про це. Але те, що соціально-психологічна служба у вищих навчальних закладах є потрібною, вже доведено досвідом роботи соціальних працівників та психологів. Тому вищим навчальним закладам, де соціально-психологічні служби ще не організовані, треба сприяти створенню таких служб.

Для того, щоб соціально-психологічні служби ВНЗ створювались і запрацювали належним чином, треба провести велику роботу щодо узагальнення й аналізу наявного досвіду роботи соціально-психологічних служб вітчизняних та зарубіжних ВНЗ, створення правової бази соціально-психологічної служби ВНЗ України.

Цілеспрямована і продуктивна робота психологічної служби сприятиме підвищенню ефективності навчально-методичної та виховної роботи ВНЗ, повноцінному особистісному й інтелектуальному розвитку студентів на всіх етапах навчання, формуванню у студентів здібностей до саморозвитку і самовиховання, формування соціально активної особистості.

Література та джерела

1. Васильева С.В. Адаптация студентов к вузам с различными условиями обучения. Психолого-педагогические проблемы развития личности в современных условиях: психология и педагогика в обществен. Практике / С.В.Васильева. – СПб.: Изд-во РГПУ им. А.И.Герцена, 2000. – 124 с.
2. Великий психологічний словник / [укл. Б.Мещеряков, В.Зінченко]. – М.: ОЛМА-ПРЕСС, 2003. – 672 с.
3. Гулина М.А. Словник довідник з соціальної роботи / М.А.Гулина. – Пітер: СПб, 2008. – 400 с.
4. Зеер Э.Ф. Психология профессий: [учеб. пособ. для студентов вузов] / Э.Ф.Зеер – М.: Деловая книга, 2003. – 336 с.
5. Тюптя Л.Т. Соціальна робота (теорія і практика): [навч. посіб.] / Л.Т.Тюптя, І.Б.Іванова. – К.: ВМУРОЛ "Україна", 2004. – 408 с.
6. Чепелева Н.В. Психологічна служба у вищих закладах освіти / Н.В.Чепелева, Н.І.Повякель // Практична психологія та соціальна робота. – 2001. – № 6. – 59 с.

В статье раскрыто сущность понятия «социальная адаптация» студентов; раскрыты типы, стадии вхождения студента в новую образовательную среду; определены цели, задачи социально-психологической службы вуза и ее роль в процессе социальной адаптации студентов; раскрыты особенности и этапы этого процесса; охарактеризован штат социально-психологической службы; проанализированы особенности работы социально-психологических служб высших учебных заведений Украины.

Ключевые слова: социально-психологическая служба, субъекты образовательного процесса, социальная адаптация, образовательная среда.

The article is dedicated to the analysis of the foreign and Ukrainian researchers' papers that are dedicated to the social adaptation of students in the conditions of social-psychological services. It deals with the interpretation of the essence of the concept of "social adaptation" of students given in social and psychological literature; covers the types, stage of entering students in new educational environment through the socio-psychological services, starting from the first year of studying; defines goals, tasks and objectives of social and psychological services existence in higher education institutions and their role in social adaptation of students; shows the features and stages of this process. It is characterized the staff of social and psychological services and its role and tasks in such kind of services that deals with the work with students and their parents, professors, tutors. It is analyzed the features of the social and psychological services of higher education in Ukraine such as Dnipropetrovsk National University, Luhansk University, Kharkiv National Pedagogical University, Vinnitsa State Technical University, Kyiv National Economic University and others.

Key words: socio-psychological service, the subjects of the educational process, social adaptation, educational environment.